

Együttélés irracionális babonáinkkal

Pápai Márta, Bodor Bernadett, Krajcsi Attila

SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Email: marti.papai@gmail.com, bodor.detti@gmail.com, krajcsi@gmail.com

Absztrakt

Vizsgálatunk célja a babonás viselkedés elemzésén keresztül pontosabb képet kapni a jóslásmechanizmus motivációs összetevőiről. Jóslásról akkor beszélünk, ha egy esemény megtörténtétől vagy viselkedésünktől egy másik esemény bekövetkeztét várjuk. Mivel a babonákkal kapcsolatos következtetéseink – pontatlanságuk dacára – mégis gyakoriak, feltételezésünk szerint egy olyan erős motiváció állhat a háttérben, amely még akkor is képes befolyásolni gondolatainkat és cselekedeteinket, mikor tudatában vagyunk irracionálisainak. Kutatásunkban először egy kérdőíves vizsgálattal, azt követően pedig interjúk segítségével igyekeztünk megtudni, milyen gyakran jelenik meg a jóslási mechanizmus, illetve mit kezdünk az ellentmondás problémájával. Eredményeink igazolták ennek az automatikusan megjelenő jelenségnek gyakoriságát. Az ellentmondás kezelésével kapcsolatban pedig azt mondhatjuk, hogy a jövőbelátás igényével, életünk kiszámíthatóságának növelése érdekében képesek vagyunk az ellentmondás feloldására.

Kulcsszavak: *babona, babonás viselkedés, jóslási mechanizmus*

A pszichológiai irodalom a jóslásmechanizmus széleskörű alkalmazásáról ír. Elkülöníti a kulturálisan átörökített – mikor a fekete macskával vagy a 13-as számmal való találkozásból próbálunk jövőbeli történésekre következtetni –, az egyéni élethelyzetben kialakult – mikor egy szerencsekő jelenlétével próbáljuk megbiztosítani egy-egy esemény pozitív kimenetelét –, valamint a genetikailag meghatározott jóslási mechanizmusokat – ezt méltóképpen prezentálja az életben hagyott pókoknak tulajdonított szerencse – (Beck és Forstmeier 2007).

Saját értelmezésünkben a jóslás nem más, mint egy esemény megtörténtétől vagy saját viselkedésünktől eredeztetett másik történés. Ilyenkor az emberek a jövőbeli, az általuk nem befolyásolható külső tényezők alakulásáról szeretnének

információt szerezni, és ez a jövőbelátás igénye vezeti őket a jóslási mechanizmusok alkalmazásához, amellyel – ha ilyen egyszerűen is – mindenképp kiszámíthatóbbá tehetik környezetüket. Munkánk során a babonásra egy jósló mechanizmusként tekintünk, mely a jövő bejósolhatóságára irányul. Bár a tudomány fejlődésével az efféle babonás, jóslási viselkedések visszaszorultak, ennek ellenére alkalmazásuk, mint láthatjuk, még mindig számottevő. Ezek a mechanizmusok, a különböző vallási hiedelmekhez hasonlóan, számos kultúrában megtalálhatók: míg mi, magyarok a fekete macskához és a 13-as számhoz kötünk jövőbeli negatív eseményeket, addig az USA-ban a kétdolláros bankóhoz, Japánban és Kínában pedig a 4-eshez kapcsolnak hasonló negatívumokat (Torgler, 2007).

A gyakran megjelenő babonás viselkedéstől elválaszthatatlan a kognitív diszszonancia jelensége, miszerint mikor egy új tapasztalat ellentmond korábbi elképzelésünknek, akkor belső feszültséget, diszszonanciát élünk át, mely a múlt tapasztalatain alapuló, értékelő beállítódásunk, vagyis attitűdünk megváltoztatását vonja maga után (Festinger, 2000). Erre például szolgálhat egy esetleges, vizsga előtti fekete macskával való találkozás, melyet egy gyengébb teljesítmény esetén hajlamosak vagyunk ezzel a korábbi történéssel összefüggésbe hozni. A rosszul sikerült vizsga tapasztalata a fekete macskához kapcsolódó attitűdünkben változást eredményez, s későbbi találkozás alkalmával ennek megfelelően próbáljuk bejósolni a jövőbeli eseményeket.

A jósló mechanizmust magyarázó hipotézisünk általános tanuláselméleti alapokon nyugszik. Egyrészt a klasszikus kondicionáláshoz köthető, amely során képesek vagyunk egy feltételes ingerhez feltétlen választ kapcsolni, s a tanulás után a bemutatott inger ekképp maga után vonja a válasz megjelenését. Másrészt operáns kondicionáláson alapul, amely az észlelt viselkedés és a környezetben bekövetkező változások összekapcsolását eredményezi. Az általunk vizsgált babonás viselkedések, vagyis a jövő bejósolására irányuló mechanizmus, Skinner galambjainak babonás viselkedésével párhuzamba hozható, s az egyéni élethelyzetben kialakuló jóslással összefüggést mutat. Skinner galambjai estén az operáns kondicionáláson túlmutató babonás viselkedéssel az állatok a környezetükben érzékelhető változásokra saját viselkedésük eredményeként tekintenek. Egy ezzel analóg helyzetben viselkedésünket követően tehát jóslatot tehetünk a környezetben bekövetkező változásra. Továbbá Beck és Forstmeier (2007) a jósló mechanizmusra, mint az adaptív asszociatív tanulás melléktermékére tekintenek. Az asszociációs tanulás segítette a túlélést, mivel két dolog együttjárásának megjegy-

zése nagy haszonnal és alacsony költséggel járt, elősegítve ezzel a gyors és hatékony tanulást. Beck és Forstmeier (2007) e jósló mechanizmusra kétféleképp utalnak, az elsőfokú hibát nevezik babonáságnak, vagyis mikor tudatosul két dolog együttes megjelenése, mikor a vizsgálati személyek feltételezése szerint a cselekvésnek mindig egy történés a következménye, a másodfokú hiba elkövetését – mikor a személyek nincsenek tudatban két dolog együttjárásának – pedig ignorálásként említik.

Cikkünkben a jósló mechanizmus során alkalmazott szabályok motivációs hátterét vizsgáljuk. Feltételezésünk szerint a babonás viselkedés hátterében a jövőt bejósolhatóvá tévő motivációs összetevők állnak, s ez vezet a jóslások mindennapi alkalmazásához. Szerintünk ez a jóslás a tanulás révén kialakult szabályok alkalmazása. A használata adaptívnek bizonyul, ugyanis ha a szabály létezik, s mi ennek tudatában vagyunk, akkor előnyt jelent, ugyanakkor ha csupán mi gondolunk úgy rá, mint egy létező szabályra, a külvilágban azonban ez nem jelenik meg, akkor nem történik semmi, hacsak nem működik a szabály ellentéte. A haszonnak nagyobbnak kell lennie a költségnél ahhoz, hogy ez a mechanizmus fennmaradjon. Ha nem működik a szabály, akkor mindössze a jóslás alkalmával felhasznált energia-befektetés a költség, de ez még mindig elenyésző egy releváns esemény elmulasztásakor fellépő költségvesztéshez képest. Tehát rendelkezünk kell egy erős motivációval, mely e jóslás mindennapi alkalmazására sarkall bennünket. Annak ellenére, hogy racionalitásunk ellen dolgozik e jósló mechanizmus eredménytelenségének feltételezése, gyakoroljuk, tehát minden bizonnyal rendelkezünk egy olyan drive-val, amely támogatja ezt a látszólag ésszerűtlen cselekedetet. Megerősítést kapunk, hiszen olyan perceptuális torzítás léphet fel, amely biztosítja a jóslás következményének észrevételét, igazoló voltát, viszont ha a jóslásunk eredménytelen marad, tehát a jóslást követően nem történik semmi, nem tudtuk kiszámíthatóbbá tenni jövőnket, akkor mindazt ignoráljuk, s egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk a várt következmény nélküli cselekedetünket.

Vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a fent említett jóslás jellegű folyamatok mennyire gyakoriak a hétköznapiak során. Mindeközben az is érdekelt bennünket, hogy a megkérdezettek tudatosan hogyan értelmezik ezeket a jóslásokat: mennyire fogadják el, és hogyan oldják fel a saját babonásnak vélt viselkedésük és azok racionalitásáról alkotott elképzelésük között feszülő ellentmondást.

1. vizsgálat

Módszerek

Résztvevők

Kísérletünkben összesen 106-an vettek részt, 50 férfi és 55 nő, átlagéletkoruk 17, 83 év (SD= 2,35). Ebből 61 középiskolás, 45 pedig egyetemista volt. Utóbbiak között megkülönböztettük a magyar szakos humán érdeklődésűek, illetve a villamosmérnök hallgató, reál beállítottságúak csoportját.

Eszközök

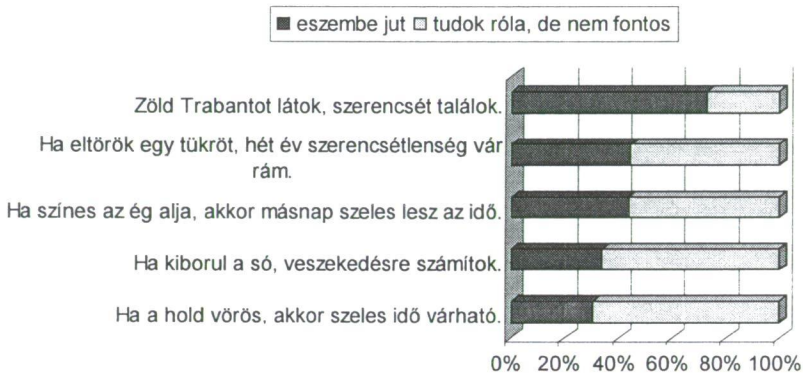
Vizsgálatunk során saját kérdőívet állítottunk össze, mely 9 nyílt és 23 zárt kérdést tartalmazott. A résztvevőknek 23 babonás viselkedéssel kapcsolatban, három-három kérdésre kellett válaszolniuk, melyek az egyes szokások alkalmazásának minőségére, illetve gyakoriságára vonatkoztak. Konkrétan a „Mennyire foglalkozik vele?“, a „Milyen gyakran?“ és a „Mikor csinálta utoljára?“ kérdések kapcsán az előre megadott válaszlehetőségekből kellett választani.

Az állításokat megkülönböztettük aszerint, hogy megfigyeléses vagy cselekvéses szokásokra vonatkoznak. Az előbbi esetben a babona, tehát a jóslás gyakorlásához elegendő csupán a megfigyelés („Ha kiborul a só, veszekedésre számítok.”), vagyis pusztán a babonás helyzet percepciója révén megvalósulhat maga a jóslás. A másik csoportot azok a babonák alkották, amelyeket csak cselekvés révén gyakorolhatunk. Például a horoszkópok olvasásánál, a babonára irányuló figyelem már nem eredményezheti a jóslást, tehát itt csupán a helyzet percepciójáról nincs értelme beszélni. A nyílt kérdések során többek között arra kerestük a választ, hogy mennyire érzik károsnak a babonás viselkedést. A diákok a kérdőívet tanóráik keretében, nyugodt körülmények között töltötték ki.

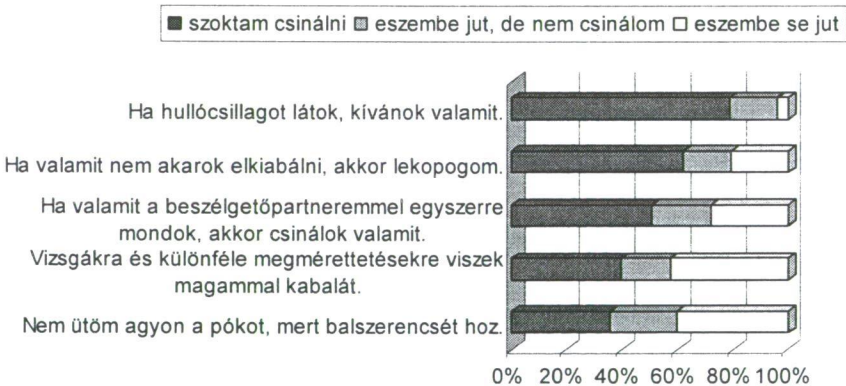
Eredmények

A „Mennyire foglalkozik vele?“ kérdésekre adott válaszok gyakoriságát csak az egyes babonákat ismerő válaszadók körében vizsgáltuk. Mivel a megadott válaszaink különböztek a tekintetben, hogy megfigyeléses (1. ábra) vagy cselekvéses (2. ábra) babonára vonatkoznak-e, ezek eredményét is külön ábrán közöljük, mindkét esetben csak az öt leggyakoribb szokást tüntettük fel. A cselekvéses babonák gyakorisága, annak ellenére, hogy ezek plusz energia-befektetést igénylenek a konkrét cselekvés végrehajtása miatt, ugyanolyan számottevő, mint a pusztán per-

cepció révén megvalósuló szokásoké. Ugyanakkor ezek is megjelennek a gondolat szintjén, amennyiben nem tudjuk, vagy nem akarjuk kivitelezni a cselekvést. Ezt mutatja a 2. ábra „eszembe jut, de nem csinálom” válaszlehetőségének gyakorisága. A „Milyen gyakran csinálja?” kérdésre adott válaszok gyakorisága alapján azt mondhatjuk, hogy a válaszadók legalább fele az általunk vizsgált 23 babonából 10 babonát minimum néha alkalmaz (1. táblázat).

1. ábra: A „Mennyire foglalkozik vele?” kérdésre adott válaszok gyakorisága az öt leggyakrabban használt megfigyeléses babonára vonatkozóan.

2. ábra: A „Mennyire foglalkozik vele?” kérdésre adott válaszok gyakorisága az öt leggyakoribb cselekvéses babonára vonatkozóan.

	mindig	gyakran	néha	soha
Ha hullócsillagot látok, kívánok valamit.	49,5%	8,6%	23,8%	18,1%
Figyelek a fekete macskával kapcsolatos babonákra.	25,5%	6,6%	44,3%	23,6%
Amikor négylevelű lóherét találok, szerencsére számítok	22,9%	7,6%	44,8%	24,8%
Vizsgákra és különféle megmérettetésekre viszek magammal kabalát.	19,8%	10,4%	17,0%	52,8%
Nem títöm agyon a pókot, mert balszerencsét hoz.	18,1%	9,5%	18,1%	54,3%
Zöld Trabantot látok, szerencsét találok.	17,9%	13,2%	26,4%	42,5%
Ha valamit a beszélgetőpartneremmel egyszerre mondok, akkor csinálom valamit.	17,9%	15,1%	26,4%	40,6%
Ha valamit nem akarok elkiabálni, akkor lekopogom.	15,2%	22,9%	29,5%	32,4%
Olvasok horoszkópot.	12,3%	20,8%	47,2%	19,8%
Figyelek a 13-as számra	12,3%	4,7%	49,1%	34,0%

1. táblázat: A 10 leggyakrabban használt szokásra vonatkozó gyakorisági értékek százalékos megoszlása.

A csoportok közötti különbségek vizsgálatára chí-négyzet próbát használtunk. Az általunk vizsgált babonák többségét a nők szignifikánsan többet gyakorolják vagy többet gondolnak ezekre a szokásokra, mint a férfiak. A posthoc elemzés során kiderült, hogy a kapott különbségek nem pusztán az ismertségből adódnak, hiszen a férfiak is ismerik ezeket a babonákat, de sokkal kevésbé használják. A humán illetve a reál beállítottságú személyek között azonban nem találtunk különbséget a babonák használatának gyakoriságában (minden $p > .056$). Nyílt kérdéseink eredményei szerint az emberek 93%-a nem tartja károsnak, ha valaki babonás.

Megvitatás

Az eredmények alapján láthatjuk, annak ellenére, hogy a babonák alkalmazása egy irracionális cselekedet, a hétköznapi predikciók mégis majd mindennap jelen vannak életünkben. Ezek szerint mindenképpen rendelkezünk kell egy erős, belső motivációval, amely biztosítja a jóslás megvalósulását, azaz teljesíti a környezet kontroll alatt tartásának igényét. A belső motivációnk meglétét továbbá az is igazolja, hogy a cselekvés révén megvalósuló szokások voltaképpen a cselekvés hiányában is automatikusan megjelennek gondolatainkban. Eredményeink

emellett azt is igazolják, hogy az emberek észlelik a racionalitás és irracionális cselekedetek között feszülő ellentmondást, azonban ezt nem tartják elfogadhatatlannak.

2. vizsgálat

Vizsgálatunk második részében arra voltunk kíváncsiak, hogy ha racionálisan úgy véljük, hogy a babonák „nem működnek”, akkor egy-egy erősebb érzelmi töltetű helyzetben miért alkalmazzuk mégis azokat. Valamint, hogyan oldjuk fel a racionalitás – „a babona nem működik” – és az emocionalitás – „ennek ellenére használom” – közötti ellentmondást.

Módszerek

Résztevők

Jelen vizsgálatban 20 személy (6 férfi, 14 nő) vett részt, átlagéletkoruk 21,8 év (SD=2, 6). A felvétel előtt minden résztvevő informált beleegyezését kértük, és biztosítottuk anonimitásukat. A diktafonnal rögzített beszélgetések 10-15 percek voltak.

Eszközök

A félig strukturált interjú módszerét alkalmaztuk, a kérdéssor kialakításában a kérdőívek elemzése során adódott tapasztalatok segítettek.

Az elkészült interjúkon tartalomelemzés végeztünk. Kódoltuk az egyes emberek konkrét babonáit illetve az általuk ismert egyéb babonákat. Jelöltük még ezenkívül a résztvevők által említett általánosságokat, azaz mikor arról beszéltek, miért alkalmazzák ezeket a szokásokat, illetve mi határozhatja meg ennek mértékét. Kiemeltük még azokat a mondatokat, amelyekben megjelent a konkrét szokások és az ezzel kapcsolatos gondolatok közötti ellentmondás. A másodlagos elemzés során a már kódolt szövegek alapján, többek között az ellentmondás kezelésének főbb típusait próbáltuk meghatározni.

Eredmények

A jóslásmechanizmus racionális megnyilvánulásait illetően négy csoportot különböztettünk meg. Ezek az ellentmondás feloldására irányuló magyarázatok, akkor jelennek meg mikor megpróbálunk magyarázatot adni arra, miért is élünk ezekkel a szokásokkal.

Az első csoportot a negatív esemény elkerülésére, illetve előrejelzésére vonatkozó válaszok alkotják. Ide sorolhatjuk a különböző semlegesítő eljárásokat is. Egyesek számára az a legfontosabb, hogy az elkerülhetetlen rosszra fel tudjanak készülni, például mikor valaki azt mondja: „[...], hogy a babona végül is figyelmezteti arra, felkészít így előre az ilyen dolgokra, amik történhetnek.” A következő csoportba a siker elérésére, egy pozitív dolog bekövetkeztére vonatkozó magyarázatok tartoznak, például: „...ez is szerintem csak olyan bebiztosítás, nem merünk csak úgy kimondani valamit, és ez szerintem magyar szokás.” Ide soroltuk azokat a válaszokat is, amelyeknél a bejósolhatóság lehetőségként jelenik meg, például: „Ha van esélyed, hogy szerencséd legyen, akkor már használd ki...”. Vannak, akik az ellenmondást a babonák önbizalom-növelő, segítségnyújtó, támogató szerepével oldják fel, ők alkotják a következő csoportot. Az utolsó kategóriát alkotó magyarázatok szerint pedig ezek a szokások a bűnbakkeresést szolgálják, és ürügyet jelentek olyan helyzetekben, amikor saját magunk vagyunk hibásak a bekövetkezett negatív eseményekért. Jellemzően azok válasza tartoznak ide, akik régen vagy csak ritkán használják a babonákat. Az egyik interjú alany például arra a kérdésre, hogy mi vezethetett a babonák kialakulásához a következőt válaszolta: „Szerintem az emberek belső féltelme, vagy ha valami rossz érte őket, akkor lehessen valakit vagy valamit okolni, szerintem csak ez.”

A jóslásmechanizmus racionális megnyilvánulásai
Negatív esemény elkerülésének és előrejelzésének biztosítása
Pozitív esemény bekövetkeztének biztosítása
Önbizalom-növelő, támogató, segítő szerep
Bűnbakként való értelmezés

2. táblázat: A táblázat a jóslásmechanizmus során fellépő ellentmondás magyarázatait mutatja.

Így voltaképpen a babonás személyek három csoportját különíthetjük el, mégpedig vannak, akik igaznak tartják a babonákat – akik vagy a negatív esemény elkerülésére vagy a pozitív esemény bebiztosítására végeznek babonás viselkedést –, vannak, akik mindösszesen egy kényszernek engednek ezzel a viselkedéssel – ők tulajdonítanak önbizalomnövelő, támogató és segítő szerepet a babonáknak –,

ezenfelül megkülönböztethetjük azon személyek csoportját, akik tagadják az olykor előforduló babonás viselkedésüket.

Megvitatás

Azt találtuk tehát, hogy a jóslásmechanizmus minden ember életében jelen van, függetlenül attól, hogy igaznak tartja-e valaki, tagadja ezek valódiságát vagy csak egyszerűen enged a kényszernek. Láthattuk, hogy egy gyakori jelenségről van szó, amely automatikusan bekövetkezik, hiszen az általunk vizsgált emberek nagy részénél nem szükséges sem a babonákban való hit, sem pedig a konkrét cselekvés véghezvitele ahhoz, hogy legalább eszükbe jusson egy-egy szokás. Bár azt gondolnánk, hogy ezt az automatikus folyamatot felülírja racionalitásunk, láthattuk, hogy a jóslásmechanizmus független még az iskolázottságtól is.

Hivatkozások

- Beck, J., & Forstmeier, W. (2007). Superstition and Belief as Inevitable By-products of an Adaptive Learning Strategy. *Human Nature, 18*, 35-46.
- Festinger, L. (2000). *A kognitív disszonancia elmélete*, Budapest: Osiris Kiadó.
- Torgler, B. (2007). Determinants of superstition. *Journal of Socio-Economics, 36*, 713-733.